

LIETUVIEŠŪ VALSTYBĒ ‘VALSTS’ – SIMONA DAUKANTA AIZGUVUMS NO LATVIEŠŪ VALODAS¹

Giedrūs Subačius² (*Giedrius Subačius*), Čikāgas (ASV) Ilinoisas Universitātes (*University of Illinois at Chicago*) profesors un Lietuvas studiju katedras vadītājs, kā arī zinātniskais līdzstrādnieks Lietuvas vēstures institūtā Viļņā. Viņa galvenās zinātniskās intereses ir vēsturiskā sociolingvistika, Eiropas standartvalodu attīstība, lingvistiskās domas vēsture, ortogrāfijas vēsture, lietuviešu valodas un imigrācijas ASV vēsture. Viņš ir sagatavojis un izdevis vairākus 19. gadsimta lietuviešu valodniecības manuskriptu zinātniskus izdevumus. Viņa jaunākās monogrāfijas ir: *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)* [Simona Daukanta Rīgas ortogrāfija (1827–1834)] (2018), *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)* [Simona Daukanta Sanktpēterburgas ortogrāfija (1834–1846)] (2021). G. Subačius ir lietuviešu vēsturiskās sociolingvistikas zinātniskā žurnāla *Archivum Lithuanicum* (1.–24. sēj., kopš 1999) dibinātājs un redaktors.

Pēteris Vanags³, Latvijas Universitātes latviešu diahroniskās valodniecības profesors, kā arī Stokholmas Universitātes baltu valodu profesors. Viņa galvenie pētījumu virzieni saistīti ar baltu valodu vēsturi, īpaši latviešu rakstu valodas agrīno periodu (16.–18. gs.). Viņš ir izdevis faksimila izdevumu ar 1705. gada četrvārdu vārdnīcas komentāriem *Wörter-Büchlein, vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā* (1999), monogrāfiju *Luterāņu rokasgrāmatas avoti: vecākā perioda (16. gs. – 17. gs. sākuma) latviešu teksti* (2000). Bijis grāmatas *Common Roots of the Latvian and Estonian Literary Languages* (2008) līdzredaktors. Publicējis arī daudz rakstu periodikā un citos izdevumos par baltu valodu vēsturi. LU baltu valodniecības žurnāla *Baltu filoloģija* atbildīgais redaktors (kopš 1996).

Raksturvārdi: Simonas Daukantas, liet. *valstybė*, la. *valstība*, Wolfgang Lazius, Joachim Lelewel, Povilas Višinskis.

Lietuviešu valodas vārda *valstybė* uztvere

Lietuviešu valodā mūsdienās ļoti bieži sastopams vārds *valstybė* ‘valsts, t. i. – organizēta politiska kopiena’. 1997. gadā izdotajā

biežuma vārdnīcā *Dažnīnis dabartinės lietuvių rašomosios kalbos žodynas* vārds *valstybė* minēts kā 61. biežākais lietuviešu valodas vārds.³ Pēc vārdiem *Lietuva, darbas, žmogus, metai, teisė, dokumentas, laikas, diena* vārds *valstybė* ir devītais biežākais lietuvārds⁴.

¹ Izsmeljšs pētījums par liet. *valstybė* rašanos publicēts: Subačius, Vanags 2016.

² Saziņai ar autoru: Giedrūs Subačius, Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures, University of Illinois at Chicago, 601 S. Morgan St., Chicago IL 60607, U.S.A.; e-pasts: subacius@uic.edu

³ Saziņai ar autoru: Pēteris Vanags, Baltu valodniecības katedra, Latvijas Universitāte, Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija, e-pasts: peteris.vanags@lu.lv

⁴ Grumadienė, Žilinskienė 1997, 3.

Līdz šim lietuviešu valodas etimoloģiskajās vārdnīcās *valstybė* uzskatīts par lietuviešu valodā darinātu atvasinājumu no vārda *valsčius* (*valstis*) ‘administratīvi teritoriāla vienība, pagasts’ ar piedēkli *-ybė*. 1965. gadā Ernsts Frenkelis (*Fraenkel*) vārdu *valstybė* ievietoja šķirklī pie vārda *valsčius* (un *valstis*), pieņemot to savstarpējo saistību.⁵ Vojceha Smočiņska (*Smoczyński*) vārdnīcā 2023. gadā *valsčius* un tā variants *valstis* etimoloģizēts kā aizgūvums no senkrievu *volostī* (kr. *vólostb*, baltkr. *vóloscb*), bet *valstybė* norādīts kā atvasinājums no tiem.⁶

Pēc Otrā pasaules kara Amerikā dzīvojušais lietuviešu valodnieks Prans Skardžus (*Skardžius*, 1899–1975) vārda *valstybė* darināšanas autorību bija sliecies piešķirt ievērojamajam 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma lietuviešu valodniekam Jonam Jablonskim (*Jablonskis*, 1860–1930). Skardžus to uzskatīja par Jablonska jaunvārdu. Piemēram, Skardžus lietuviešu trimdas laikraksta *Dirva* 1952. gada 24. aprīļa numurā rakstīja šādi:

.. nepriklausomaj Lietuvoj oficialiu terminu visuotinau jau buvo vartojama *valstybė*. Kilimo šis žodis yra vėlyvas naujadaras, rodos, J. Jablonskio sudarytas nusižiūrėjus į latvių *valstyba* (užuoat y patys latviai rašo i su brūkšneliu) ‘State; district’; dėl priesagų plg. liet. *lygyba*, *piktyba* ir *lygybė*, *piktybė*. [...] Tam tikrais atvejis su šia priesaga [-*ybė*] dar gali būti sudaroma daiktavardžių ir iš daiktavardžių, pvz.: *draugybė* ‘draugystė’, *kiaulybė* ‘kiaulystė’, *ponybė* ‘poniškumas, didybė’ (ir ‘ponai, ponija’), *šunybė* ‘šuniškas darbas’ ir kt. Taigi *valstybė* sudaryta iš *valstis*..⁷

[.. neatkarīgajā Lietuvā kā oficiāls termins vispārēji tika lietots *valstybė*. Cilmes ziņā šis vārds ir vēlins jaunvārds, šķiet, J. Jablonska darināts, noskatoties no latviešu *valstyba* (y vietā latvieši paši raksta i ar svītriņu) ‘State, district’; piedēkļu ziņā sal. liet. *lygyba*, *piktyba* un *lygybė*, *piktybė*. Noteiktos gadījumos ar šo piedēkli [-*ybė*] var tikt darināti lietvārdi

arī no lietvārdiem, piem.: *draugybė* ‘draudzība’, *kiaulybė* ‘cūcība’, *ponybė* ‘kundziskums’ (un ‘kungi’), *šunybė* ‘nekrietnība’ u. c. Tātad *valstybė* ir darināts no *valstis* ..]

Taču vēl pirms Skardžus lielās lietuviešu vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* aizsācējs Kazimiers Būga (*Būga*, 1879–1924) zināja, ka vārdu *valstybė* daudz agrāk bija lietojis lietuviešu vēsturnieks, valodnieks, folklorists, kultūras darbinieks Simons Daukants (*Daukantas*, 1793–1864), tādējādi tas nevarēja būt Jablonska jaunvārds. Būgas izrakstos *valstybė* fiksēts no agrīnajiem Daukanta izdevumiem – *Prasma lotynų kalbos*⁸ un *Žodrodis*⁹.

Tikai 1997. gadā pēc vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* 18. sējuma (*vali-vėsus*)¹⁰ iznākšanas kļuva pilnīgi skaidrs, ka pirmais lietuviešu tekstos vārdu *valstybė* patiesām sācis lietot Daukants. Ja balstītos uz Frenkeļa un Smočiņska vārdnīcām, kā arī Skardžus pārdomām, tad varētu nodomāt, ka tas patiesi ir lietuviskas cilmes vārds un ka tieši Daukants arī ir tā autors, jo pirmais to lietojis.

Taču tā tas tomēr nav. *Valstybė* nav lietuviešu valodas darinājums vai jaunvārds, tas ir Daukanta aizgūvums no latviešu valodas – latvisms, ko Daukants sāka lietot savos rakstos. Kāpēc tas nav pamanīts jau agrāk? Gan Būga, gan Skardžus, gan Frenkelis un Smočiņskis taču zināja latviešu valodas vārdu *valstība* ar tādu pašu nozīmi ‘valsts, valstība’. Skardžus pat prātoja, ka Jablonskis, iespējams, lietuviešu vārdu ir darinājis pēc latviešu valodas vārda parauga. Kāpēc viņi neiedomājās, ka tas ir vienkārši aizgūts latviešu valodas vārds?

Galvenais lingvistiskais iemesls, kas traucēja pamanīt, ka lietuviešu *valstybė* ir latvisms, bija tā piedēklis *-ybė*. Latviešu valodā nav piedēkļa *-ībe*, ir tikai *-ība* (ar *-a*, nevis *-e*), bet lietuviešu valodā ir divi piedēkļi: *-ybė* un *-yba*. Tāpēc lietuviešu valodas speciālistiem šķita, ka šajā vārdā ir tieši īsti lietuviskais piedēklis *-ybė* (ar *-ė* galā), nevis latviešu *-ība*. Viņiem likās, ka *valstybė* ir radies no lietuviešu valodas elementiem:

⁵ Fraenkel 1965, 1192.

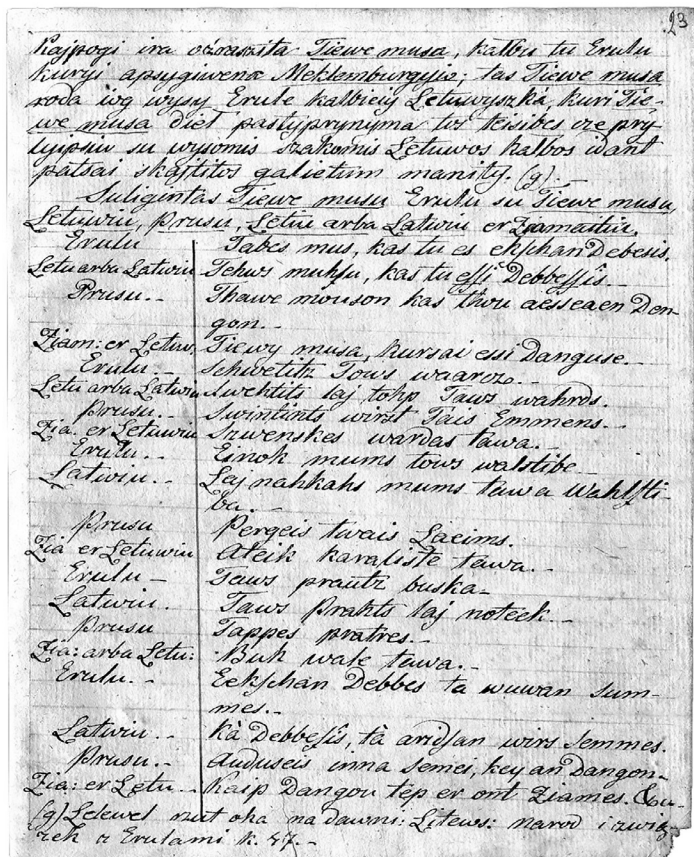
⁶ Smoczyński 2023, 2064.

⁷ Skardžius 1999, 855.

⁸ Daukantas 1837.

⁹ Daukantas 1838.

¹⁰ *Lietuvių kalbos žodynas* 18, 1997.

1. attēls. Darai lietuvīų ir žemaičių, 23. lpp.: heruļu walstibe (18. rinda), latviešu Wahlstiba (19.–20. rinda), žemaišu un lietuviešu karaliste (22. rinda); Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius: f. 1 – D 66

vārda *valstis* (aizgūvums no senkrievu valodas) un lietuviešu valodas piedēkļa *-ybē*.

Taču interpretējot šādu, šķietami lietuvīsku, vārda *valstybē* darināšanas modeli, tika pamanīts arī tā savādums. Atvasinājumi ar piedēkli *-ybē* lietuviešu valodā visbiežāk ir darināti no īpašības vārdiem, piem.: *aklybē* 'aklums' (: *aklas* 'akls'), *lygybē* 'vienlīdzība' (: *lygus* 'vienlīdzīgs, vienāds; līdzens'), *piktybē* 'ļaunums' (: *piktas* 'ļauns; dusmīgs'), *puikybē* 'lieliskums; lepība' (: *puikus* 'lielisks; lepns'), *skaistybē* 'nevainība, šķīstība' (: *skaistus* 'nevainīgs, šķīsts'), *teisybē* 'taisnība' (: *teisus* 'taisnīgs') un apzīmē abstraktu īpašību. Tiesa, ir arī viens otrs atvasinājums no lietvārda, piemēram, seno rakstu abstraktas vai kolektīvas nozīmes vārdi *draugybē* 'draudze, kopa' (: *draugas* 'draugs, biedrs'), *maldybē*

'dievbijīgums' (: *malda* 'lūgšana'), *valdonybē* 'padotība' (: *valdonas* 'valdnieks; padotais')¹¹, arī sarunvalodas vārdi ar nievājošu nozīmi *kiaulybē* 'cūcība' (: *kiaulē* 'cūka'), *ponybē* 'kundziskums' (: *ponas* 'kungš'), *šunybē* 'nekrietnība' (: *šuo*, *šuns* 'suns'). Taču vārds *valstybē* nav nedz darināts no īpašības vārda, nedz ir vārda *valsčius* 'administratīvi teritoriāla vienība, pagasts' (valstiskuma) īpašības abstrakts, nedz kolektīvs lietvārds (tas nenozīmē 'valstu kopums'), nedz arī nievājošs apzīmējums. Citiem vārdiem, kaut arī izskatās, ka vārdam *valstybē* ir lietuviešu valodas piedēklis *-ybē*, lietuviešu valodas vārdarināšanas sistēma nespēj izskaidrot šī vārda atvasināšanas vēsturi.

¹¹ Ambrasas 2000, 14.

Tu tarpin Jaroslava Didesis Gudū kunegaikstis nu benges kanes su Boleslawu narsiuūi ir Msiu-
wa broli saō, sukas i walstibe Lotawū arba Letuwiū
arūpus uppes Daugaōs gyvenantū ir tynai nu-
weikes jus pyli Odempē wadinama sugraime,
ir nauis i cōs weita wadynamo Jury skenden.
Tarapatū ikurs, reges cog detuūe ir de maite tus
Lotawus kaiprosao wengy mius karie skelpe, ir gel-
kiejs, noris rasxtuse miwa terondama; kaiprogi
tas pats Jaroslava tujau supates detuūes ras, ditto
ieme kariaute.

2. attēls. *Istorija žemaitiška*, 53v. lp.: pirmo reizi lietuviėšu tekstā lietots vārds *valstybė* – formā *i walstibę Lotawū* (3. rinda); Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka: f. 1 – SD 2

Simona Daukanta valstybė

Kā vārds *valstybė* parādījies Daukanta tekstos? Vēsturnieks Justins Dementavičs (*Dementavičius*) ir pievērsis uzmanību, ka Daukants, vēl dzīvodams Viļņā, ar 1822. gadu datētajā rokraksta grāmatā *Darai lietuvij ir žemaičių* (precīzāk – šī sacerējuma 1833. gada norakstā)¹² vispirms lietojis vārdu *valstybė* nevis kā lietuviėšu, bet kā heruļu valodas vārdu vairāku valodu tēvreizū tekstu salīdzinājumā – tas uzrakstīts *walstibe*¹³ (sk. 1. att.).

No Viļņas Daukants pārcēlās dzīvot uz Rīgu (precīzs datums nav zināms, taču iespējams, ka jau 1823¹⁴), no 1826. līdz 1834. gadam strādāja Rīgas ģenerālgubernatūrā. Un pirmo reizi vārdu *valstybė* jau lietuviėšu tekstā Daukants lietoja tieši savā Rīgā gatavotajā manuskriptā *Istorija žemaitiška*¹⁵ (ap 1831–1834¹⁶). Pats pirmais lietojuma gadījums liekas vissvarīgākais, jo no tā sākas vārda *valstybė* vēsture lietuviėšu valodā. Lūk, šī manuskripta *Istorija žemaitiška* vieta (53v. lp.; sk. 2. att.):

Daukants šajā rindkopā runā par 11. gadsimta pirmo pusi, min Maskavas lielkņazu Jaroslavu, kas devās uz latviešu (jeb lietuviėšu!)

valsti: *i walstibę Lotawū arba Letuwiū* (no Lietuvas perspektīvas – otrpus Daugavas), to iekaroja, sagrāva Odempē pili un tās vietā uzcēla citu – Tērbatu (*Jury, Tarapatū*). Tālāk skaidro, ka lietuviėšiem un žemaišiem (tātad, pēc Daukanta izpratnes, citiem lietuviėšiem, jo latvieši viņam arī bija lietuviėši) bija jāiet palīgā latviešiem, un tāpēc Jaroslavam bijis jāsāk karot ar pašiem lietuviėšiem, kaut arī avotos par to neesot rakstīts.

Vārdu *valstybė* Daukants manuskriptā *Istorija žemaitiška* lietojis tikai sešas reizes un tikai tā sākumā (53v.–79v. lp., bet visu manuskriptu veido 553 lapas = 1106 lappuses), tātad aptuvenais vārda *valstybė* aizgūšanas laiks lietuviėšu valodā ir 1831.–1833. gads.

Kā Daukants pats norādījis darbā *Darai lietuvij ir žemaičių*¹⁷, heruļu tēvreizī viņš pārņēmis no ievērojamā 19. gadsimta sākuma Viļņas Universitātes profesora Joahima Lelevela (*Lelewel*, 1786–1861) 1808. gadā izdotās grāmatas *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z Herulami*¹⁸. Tajā patiešām ir citēta tēvreizē vairākās valodās (poļu, heruļu, latviešu, prūšu, lužiciešu, lietuviėšu) (sk. 3. att.).

¹² Daukantas 1833, 23.

¹³ Dementavičius 2013, 251; Daukantas 1976, 54.

¹⁴ Griškaitė 2003, 289, 78. piezīme.

¹⁵ Daukantas 1831–1834.

¹⁶ Subačius 2018, 362–365.

¹⁷ Daukantas 1833, 23.

¹⁸ Lelewel 1808.

<i>Polskié.</i>	— —	Oycze nasz, który's jst w Niebiesiech;	Przyjdź Królestwo Twoje;
<i>Herulskié</i>	—	*Tabes mus, kas tu es eekschan Debbes's;	Enach mums Tows Walstibe;
<i>Lotewskié</i>	— —	*Tehvs muhsu, kas tu esi eekschan Debbessim;	Enach mums Tows Valstibs;
		*Taws myusu, kotry essi Debessim;	Eenhk mums Tava Valstibā;
		(Thawe nuson, kas ihu asse andangon;	Lay inok mums Towa Walstiba.
<i>Pruskié</i>	— —	*Thawe nouson, kas thou aesse aendengon;	Pergeis Twais Laeims;
		(Nos-en thewes, cur tu es Delbes;	Pareysey noumans Twayja Ryeny;
<i>Litewskié i Zmuzkié.</i>		Tieve musu, kursaj esi Danguse;	Penag mynys Thowe Mystlalsibe;
<i>Luzackié</i>	— —	*Woschzi r'ssch, kers sy nu Nebu;	Ateyk Karaliste Tava;
		*Vosz nasz, kenz sy na Nebobu;	Psiszknam Kralostwo Twojo;
			Pushish knam Krailestwo Twojo;

3. attēls. Lelewel 1808, 48. lpp (ielīme pēc 48. lpp.); sal. heruļu (2. un 3. rinda) un latviešu (4. un 5. rinda) tekstus; Vilniaus universiteto biblioteka: 24/Le165

Vatter	vsfer	der	du	bist	im	himmel	gheiligt	zwerd	din	nam	zukom
Tābes	mus	kas	tu	es	eekschān	debbessis/	Schwertz	tows	waartz/	enack	
uns	dein	reich	dein	zwill	geschch	uue	im	himmel	also	auff	
mums	tows	walstibe	tows	praats	bus	ka	eekschān	Debbes/	ta	wursān	
erden	unser	tāglich	brot	gib	vns	heüt	uergib	uns			
semmes.	Musse	denische	Wāyse	Düth.	müms	schodeen/	pammate	müms			
unser	schuld	als	uuir	uergeben	unfern	schuldigern	nit	ynfir	uns.		
musse	grāte	ka	meß	pammat	musse	parradueken/	Ne	wedde	mums		
böß	uerfuchung	sunder	behüt	uns	uor	allem	bösen				
louna	badeckle/	pett	passarga	mums	nir	wüsse	loune	Amen.			
Sis alles oder süm größern theil hab ich vō dem weit erfarn Johan Hasentōdtee so manch jar in Lyffland an den herren hōffen vnd Cāzeliē gewesen/vil erfare hat.											

4. attēls. Münster 1550, 932: tēvreize vācu izdevumā; latviešu vārda *valstiba* forma jau uzrakstīta skaidri *tows walstibe* (4 e.); tāda pati forma ir arī *Cosmographia* 1550. gada latīņu izdevumā¹⁹; Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.

Lelevels savukārt norādījis, ka pirmo heruļu tēvreizi ar vārdu *Walstibe* pārņēmis no Volfganga Lācija (*Lazius*, 1514–1565) grāmatas *De gentium aliquot migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis* 1572. gada izdevuma 789. lpp.²⁰ (Šajā Lācija grāmatas izdevumā gan tēvreizes teksts ir 787.–788. lpp.)

Latviešu valodas *valstiba*

Vārds *walstibe* (mūsdienu latviešu valodā *valstība*) fiksēts jau pašos pirmajos latviešu rakstos, tas lietots tēvreizes lūgšanā, tulkojot

latīņu *regnum* vai vācu *Reich* 'valsts, valstība'. Vissenākie pieraksti rāda tikai aptuvenu vārda formu, sal. 16. gadsimta pirmās puses (ap 1507–1540) t. s. Gisberta tēvreizi²¹: *tow walscyby* 'tava valstība' un t. s. Simona Grūnava tēvreizi: *Tholbe müftlaftilbi*²². Tiesa, Mateusa Pretorija (*Prātorius*, 1635–1704) darbā *De lingua Prussica* šī Grūnava tēvreizes vieta ir skaidrāka: *thowe Wyswalstibe*²³. Citos 16. gadsimta tekstos vārda forma jau ir pilnīgi skaidra, piemēram, t. s. Bruno tēvreizē: *touws wallstibfs*²⁴.

¹⁹ Draviņš 1952, 216.

²⁰ Lelewel 1808, 42.

²¹ Biezais 1973, 13–15.

²² Arbužovs 1920, 357–358; Draviņš 1972, 150–151.

²³ Prātorius 1731, 554.

²⁴ Biezais 1973, 20.

TABES MV S KAS TV ES ECKSCHAN DEBBESSIS SCHVVE-
 TITZ TOVVS VVAARCZ ENAK MVMS TOVVS VVALSTIBE
 TOVVS PRAATZ BVSKA ECKSCHAN DEBBES TA VVVR SAN
 SVMMES MV SSE DENISCHE MAYSE DVTH MVMS SCHODEN
 PAMMATE MVMS MV SSE GRAKE KA MESS PAMMAT MV S-
 Vu 3 SE

5. attēls. Lazius 1557, 787: tēvreizes fragments ar TOVVS VVALSTIBE (2. rinda); Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.

Senākā zināmā iespēstā lūgsnas versija ir t. s. Johana Hāzentētera tēvreize, kuru savā pasaules ģeogrāfijas aprakstā *Cosmographia* ievietojis Sebastians Minsters (*Münster*, 1488–1552)²⁵. Latviešu tēvreizes teksts pirmoreiz publicēts grāmatas 1550. gada vācu izdevumā. Tajā redzama forma *tows walftibe* (sk. 4. att.).

Minsterā grāmata savukārt bija 1557. gadā izdotā Volfganga Lācija darba *De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis* 787.–788. lpp. minētās šķietamās heruļu tēvreizes avots. Lācijs mūs interesējošos latviešu vārdus publicējis kā heruļu TOVVS VVALSTIBE (sk. 5. att.).

Šo formu viņš atkārtoja arī turpmākajos izdevumos. Ka Lācijs ir pārņēmis latviešu tēvreizes tekstu tieši no Minsterā, nevis no kāda cita avota, jau 1858.–1859. gadā argumentēti pierādīja toreizējais Tērbatas Universitātes docents, pilsētas ģimnāzijas skolotājs, vēsturnieks Karls Širrens (*Schirren*, 1826–1910) rakstā *Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen*²⁶. Viņa viedokli atbalstījuši arī vēlākie pētnieki: Leonīds Arbuzovs²⁷, Johans Zēvers²⁸, Alvils Augstkalns²⁹, Ernesta Kazakēnaite (*Kazakēnaite*)³⁰.

Vārds *valstība* plaši lietots arī citos agrīnajos latviešu rakstos³¹, ne tikai pirmajās tēvrei-

zēs. Tas sastopams visās 16. gadsimta grāmatās: *Catechismus Catholicorum* (1585 – *walftibe* 5×, *walftieb* 1×, *walftibb* 1×), *Enchiridion* (1586 – *walftibe* 8×, *walftybe* 1×), *Evangelien und Episteln* (1587 – *walftibe* 22×, *walftybe* 8×, *walftiibe* 1×, *walftyba* 1×, *walftibes* 3×), *Undeudsche Psalmen* (1587 – *walftibe* 27×, *walftybe* 5×, *walftibes* 2×, *walftiban* 1×).

Vsk. nom. galotne <-a> fiksēta tikai vienreiz līdzās daudziem piemēriem ar <-e>. Tāda pati situācija ir arī 17. gadsimta sākuma latviešu rakstos. Tas pilnībā atbilst toreizējai latviešu valodas rakstības tradīcijai, kad visi gala zilbes īsie patskaņi neatkarīgi no to cilmes – divzilbīgos vārdos bieži, bet daudzsilbīgos gandrīz vienmēr – apzīmēti tikai ar <-e>. Vsk. nom. apzīmējums ar <-a> nostiprinājās tikai vēlāk, līdz ar Georga Manceļa (*Manzelius*, 1593–1654) darbiem. Viņš mūs interesējošā vārda vsk. nom. rakstījis tikai *Wallftiba*, bet nekad vairs ar <-e>. Manceļa rakstos līdzās atvasinājumam ar *-iba* visai bieži lietots arī īsākais vārds *Wallfta* vai *Wallfte*, abu nozīmes ir vienādas, proti, ‘valsts, valstība’.

Arī turpmāk latviešu rakstos ir lietoti abi lietvārdi – *valsts* un *valstība*. Šo vārdu lietojuma vēsturi atspoguļo arī divvalodu vārdnīcas. Manceļa vārdnīcā *Lettus* (1638) atrodams tikai īsais variants *Wallfta*, ar ko tulkoti vācu valodas vārdi *Königreich*³² un *Reich, Herrschafft*³³. Taču 17. gadsimta rokraksta vārdnīcās fiksēti abi vārdi. Kristofa Fīrekerā (*Fürecker*, 1612–ap 1685) vārdnīcā *Lettisches und Teutsches Wörterbuch* biežāk atrodams īsākais

²⁵ Draviņš 1952, 212–213; Münster 1550.

²⁶ Schirren 1859.

²⁷ Arbuzovs 1920, 358–360.

²⁸ Zēvers 1929, 512–513.

²⁹ Augstkalns 1930, 309–311.

³⁰ Kazakēnaite 2021, 5–9.

³¹ Visi piemēri no latviešu seno tekstu korpusa SENIE (www.korpuss.lv/senie).

³² Mancelius 1638, 105.

³³ Turpat, 141.

vārds – *Walsta, ein reich, könig reich, Walstas kohks, ein Zepter, regir-Stab*³⁴; *Walsts, eine herschafft, gebihte*³⁵, bet atvasinājums *valstība* citēts tikai no tēvreizes teksta *Taws ir tas Gohds, tew lenz, i.e. peederr ta walstiba, dir gebühret die Ehre u. das Reich Curt*³⁶.

Vairāk piemēru ar *valstība* atrodams Johana Langija (*Langius*, 1615–ap 1690) vārdnīcas *Lettisch-deutsches Lexicon* (1685) rokrakstā: *Walftiba, ein Reich*³⁷, *Walftiba, eine Herrschafft, Reich*³⁸, *Pawęsta Walftib' Babftthumb*³⁹. Abi vārdi, gan *valsts* (*valsta, valste*), gan *valstība*, visai plaši lietoti daudzās 17. gadsimta otrās puses tekstos, piemēram, Heinriha Ādolfija (*Adolphius*, 1622–1686) sagatavotajā Kurzemes luterāņu baznīcas rokasgrāmātā *Vermehretes Lettijches Hand=Buch* (1685)⁴⁰.

Latviešu rakstu valodā abi vārdi tika plaši lietoti arī 18. gadsimtā. Taču pamanāma arī zināma nozīmju atšķirība. Atvasinājums *valstība* galvenokārt saistīts ar 'valsti, valstību', bieži lietots vārdu savienojumos *Kehniņa Walftiba, Königreich*⁴¹; *Debbefu Walftiba, Himmelreich*⁴², bet isākais vārds apzīmē ne tikai 'valsti', piem., *Königreich, Kehniņa Walfts*⁴³; *Keijsera walfts, Kaijerthum*⁴⁴; *Großfürst aller Reuffen, Leels Wirfts Wiffas Kreewu Walfts*⁴⁵, bet arī mazāku teritoriālu vienību, piem., *gebiete oder Land worüber man zu gebieten hat, Teefa, Walfts*⁴⁶; *bafnizas walfts, Kirchspiel; muifchas walfts, Gebiet das zu einem Hof gehört*⁴⁷; *Kirchspiel, bafnizas walfts*⁴⁸.

19. gadsimta sākumā latviešu rakstos plašāk bija nostiprinājies vārds *valsts*, taču līdzās bija saglabājies arī *valstība*. Kaut visbiežāk lietots vārdu savienojumā *debesu valstība*, reizēm tas fiksēts arī ar 'laicīgas valsts' nozīmi.

Daukanta izvēle

Daukanta ideju izvēlēties šķietamo heuruļu vārdu *walstibe* varēja veicināt fakts, ka 19. gadsimta 20. gados Rīgā, kur tobrīd Daukants strādāja, Vidzemes gubernatūras sagatavotos tekstos latviešu valodā visai bieži tika lietots lietvārds *valstība* ar nozīmi 'valsts'. Sal. ar 1825. gada 27. novembri datētās Krievijas Senāta tiesas pavēles par cara Aleksandra I nāvi⁴⁹ tulkojuma vsk. ģen. *Kreewu=Walftibas* (sk. 6. att.); tāpat 1826. gada 9. jūlija Vidzemes gubernatūras pavēles par ceļa uz Rīgas kapsētu apsargāšanu *Kreewu=Walftibas*⁵⁰; 1827. gada 27. maija Vidzemes gubernatūras pavēles par klaiņojošiem zemniekiem *Kreewu=Walftibas*⁵¹; 1829. gada 11. septembra Vidzemes gubernatūras pavēles par zemnieku migrācijas reģistrāciju⁵² *Kreewu walftibas* (sk. 7. att.).

Redzams, ka laikā, kad Daukants rakstīja *Istorija žemaitiška*, Rīgā Krievijas valsts varas latviski publiskotajos rakstos tika plaši lietots vārds *valstība* savienojumā *Krievu valstība*, lai apzīmētu 'Krievijas valsti'. Ar šādiem dokumentiem nevarēja nesaskarties arī Daukants, kas tolaik strādāja gubernatūrā.

Atšķirībā no problēmām, kas rodas, cenšoties skaidrot Daukanta vārdu *valstybė* ar lietuviešu valodas vārddarināšanas līdzekļiem, latviešu valodas lietvārda *valstība* darināšana nekādās šaubas nerada. Tas ir ierasta darināšanas tipa ar piedēkli *-ība* atvasinājums no vārda *valsts*. Atvasinājumi no lietvārda ar piedēkli *-ība* bieži sastopami arī mūsdienu latviešu

³⁴ Fürecker 1997, 304.

³⁵ Turpat.

³⁶ Turpat.

³⁷ Langius 1685, 17, 1.

³⁸ Turpat, 169, 2.

³⁹ Turpat, 95a, 1.

⁴⁰ Adolphi 1685.

⁴¹ Elvers 1748, 189; Lange 1777, 1, 351.

⁴² Stender 1789, 2, 328.

⁴³ Elvers 1748, 158.

⁴⁴ Stender, 1789, 1, 346.

⁴⁵ Lange 1777, 1, 254.

⁴⁶ Elvers 1748, 158.

⁴⁷ Stender 1789, 1, 346.

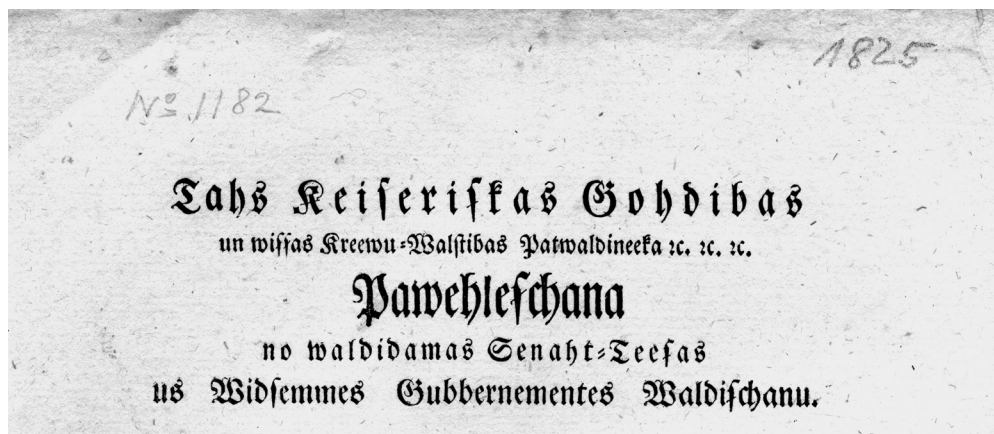
⁴⁸ Lange 1777, 1, 344.

⁴⁹ *Tahs Keijerifkas Gohdibas* 1825.

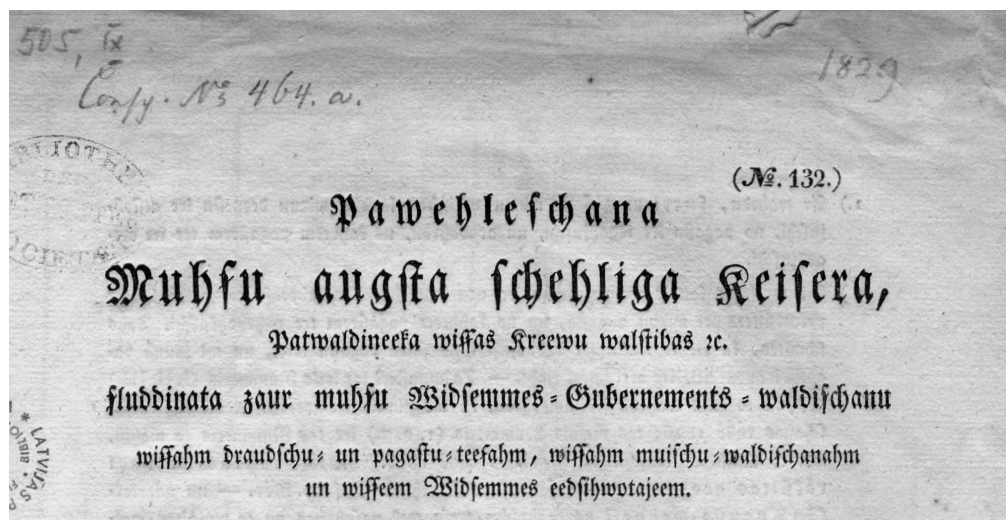
⁵⁰ *Tahs Keijerifkas Gohdibas* 1826.

⁵¹ *Sawas Keijerifkas Gohdibas* 1827.

⁵² *Pawehlefhana Muhfu augsta fchehlīga Keijera* 1829.

6. attēls. Ar 1825. gada 27. novembri datētās Krievijas Senāta tiesas pavēles par cara Aleksandra I nāvi tulkojums ar formu *Kreewu=Walstibas* (2. rinda); Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982

7. attēls. Ar 1829. gada 11. septembri datētās Vidzemes gubernatūras pavēles par zemnieku migrācijas reģistrāciju tulkojums ar formu *Kreewu walstibas* (3. rinda); Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622

valodā, sal. *amatniecība* (: *amatnieks*), *auglība* (: *auglis*), *bērnība* (: *bērns*), *brālība* (: *brālis*), *verdzība* (: *vergs*) u. c.⁵³

Kaut daļa no šiem lietvārdiem neapšaubāmi ir samērā neseni darinājumi, vārddarināšanas

tips ir zināms arī no senajiem rakstiem. Šādi atvasinājumi fiksēti, piemēram, Manceļa rakstos – *draudzība* (: *draugs*), *godība* (: *gods*), *mantība* (: *manta*), *mūžība* (: *mūžs*) un arī *valstība* (: *valsts*)⁵⁴.

Loks noslēdzas: aizgūdam no Lelevela it kā heruļu vārdu *walstibe*, Daukants patiesībā paņēma latviešu valodas vārdu *walstibe*.

⁵³ Sal. Endzelīns 1951, 392; *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* 1959, 1, 122–124; *Latviešu valodas gramatika* 2013, 230–231; sal. arī Ambrasas 2000, 8–17.

⁵⁴ Fridenberga 2012, 7.

Vārda formu Daukants pārņēma no Lelevela, Lelevels no Lācija, Lācijs no Minstera, Minsters no Hāzentētera: Hāzentēters (16. gs. pirmā puse) → Minsters (1550) → Lācijs (1557) → Lelevels (1808) → Daukants (1831–1833).

Daukants arī vēlāk reizēm savos darbos lietoja *valstybė*, kaut biežāk izmantoja citus sinonīmus (*karalystė, rykė, ūkė, valdystė*). Sākumā vārdu *valstybė* Daukants turklāt lietoja ne tikai vienā nozīmē, tas varēja nozīmēt arī vienkārši ‘vara’. Bet vienā no vēlākajiem darbiem, t. s. Lielajā poļu-lietuviešu vārdnīcā (1852–1856), vārds *valstybė* ar nozīmi ‘valsts’ Daukantam jau bija kļuvis par ierastu vārdu, sal. *Krolestwo, rykie, walstye* (I 565); *Państwo, walstye* (II 332); *Sobie-państwo, sau-walstye* (III 210).

Izplatība pēc Daukanta

Taču tas nebūt nenozīmē, ka vārdu *valstybė* Daukants pats arī iedzīvināja lietuviešu valodā. No Daukanta to uz īsu brīdi bija noskaidrojies Žemaitijas bīskaps, rakstnieks Motiejs Valančus (*Valančius*, 1801–1875), taču pēc Daukanta nāves vārds *valstybė* lietuviešu valodā ilgi netika lietots. 19. gadsimta otrajā pusē ‘valsts’ jēdzienu apzīmēja ar citiem vārdiem: *valstija, viešpatystė, viešpatija*. Vārdu *valstybė* no Daukanta rakstiem izcēla rakstnieks un politiskais darbinieks Povils Višinskis (*Višinskis*, 1875–1906). Laikrakstā *Vilniaus žinios* – pirmajā legālajā lietuviešu avīzē, ko izdeva Viļņa pēc 1904. gadā atceltā latīņu burtu aizlieguma lietuviešu valodai, – 1905. gada 29. janvārī [11. februārī] Višinskis publicēja rakstu *Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė* [Cik naudas ievāc un izdod krievu valdība]⁵⁵. Tajā līdztekus ar agrāko *viešpatystė* Višinskis lietoja arī Daukanta *valstybė*, lūk, dažī piemēri: *kiek pinigų išleido visa valstybė dėl karo* ‘cik naudas izdeva visa valsts par karu’; *viešpatystės skolų procentams apmokėti* ‘valsts parādu procentu apmaksāšanai’; *viešpatystės turtų ministerijos* ‘valsts īpašumu ministrijas’; *valstybės skolų apmokėjimas* ‘valsts parādu apmaksa’; *valstybės izdo (kaznos) pinigų* ‘valsts kases naudas’.

⁵⁵ Višinskis 1905, 1.

Kādu brīdi Višinskis šaubījās, lietoja vairāk nekā vienu sinonīmu. Taču aptuveni no 1905. gada vidus svārstības viņa tekstos vairs nav sastopamas, tad viņš jau rakstīja tikai *valstybė*, kaut citos laikrakstos un grāmatās tobrīd lietoti apzīmējumi *viešpatystė* un *valstija*. Īpaši svarīga šai sakarā ir Višinska 1905. gada 30. jūnija [13. jūlija] vēstule⁵⁶, kurā viņš norāda, ka jāizvēlas tieši vārds *valstybė*: “Šis tas pataisyta, bet ne viskas nes reikėjo skubėti proga pasinaudoti. Liko dar ten kai-kur *valstybė*, o kitur *viešpatija, viešpatystė*. Geriau būtų visur padėti „*valstybė*”.” [Šis tas ir izlabots, bet ne viss, jo vajadzēja steigties izmantot izdevību. Vēl šur tur ir palicis *valstybė*, bet citur *viešpatija, viešpatystė*. Labāk būtu visur likt „*valstybė*”.]⁵⁷ (Sk. 8. att.) Ja nebūtu Povila Višinska, *valstybė* tagad lietuviešiem varbūt liktos tikai kā dīvains, senatnīgs un aizmirsts Daukanta vārds.

Tā laika kontekstā Višinskis ar savu izvēlēto vārdu *valstybė* likās ļoti novatorisks. Pēc viņa kā otrais vārdu *valstybė* sāka lietot vēsturnieks, politiskais darbinieks Augustins Janulaitis (*Janulaitis*, 1878–1950), kas 1905. gada martā–aprīlī arī atteicās no līdzšinējā apzīmējuma *viešpatystė*. Taču tas nenozīmē, ka līdz ar to vārds *valstybė* jau bija ieviesies. Pat tā paša gada beigās visos dokumentos, ko pieņēma Lielais Viļņas seims (1905. gada 21.–22. novembrī [4.–5. decembrī]) – visas Lietuvas un visu politisko partiju kongress, kas diskutēja par Lietuvas politisko nākotni –, dominēja agrākie termini ‘valsts’ apzīmēšanai: *viešpatystė* un *valstija* (piemēram, zināmajā 2. [15.] novembra Lietuviešu memorandā Krievijas Ministru padomes priekšsēdētājam grāfam S. Vitem lietots tikai apzīmējums *valstija*). Vienīgi Lietuvas sociāldemokrātu partija, kas nepiedalījās Seimā, bet sastādīja savu alternatīvu kongresa programmu, rakstīja *valstybė*⁵⁸. Sociāldemokrātu izvēli par labu vārdam *valstybė* iespējams saistīt ar Janulaiša vārdu.

Kāpēc vairumā dokumentu (izņemot sociāldemokrātu), kas saistīti ar Lielo Viļņas seimu,

⁵⁶ Publicēts: Višinskis 1964, 560–561; Višinskis 1901–1906, 80.

⁵⁷ Višinskis 1901–1906, 80.

⁵⁸ Motieka 1996, 288–289.

1. VI
 3. VII
 15/7 05

Vakar isieliaus 138-148 psl
 šis las palasvta, bek ne vinas
 nes reirējo skubēš progā pasi-
 naudēš. Liko das ten kai - ves
 valstybē, o kitus viespatija,
 viespatystē. Gensau būtes vīnu
 pādēti "valstybē".
 Ar gavai Tamsta 50 Jveica.
 rijos ir 50 Duona. Uz nusium
 lino nēmonojam 74 kap.
 Vīro gens!
 P. Višinskas

80

8. attēls. Povila Višinska 1905. gada 30. jūnija [13. jūlija] vēstule Mortai Zauņūtei (Zauniūtē), 80. lpp.: viņš norāda, ka pārskatīties un netīšām atstājis ne tikai vārdu *valstybē*, bet arī citus sinonīmus; Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščiu skyrius: f 1 – F 463

gandrīz nemaz nav lietots vārds *valstybē*? Tāpēc, ka ne Višinskis, ne Janulaitis šos dokumentus neizstrādāja. Vairākums citu lietuviešu kultūras darbinieku tai laikā vēl nevēlējās vārdu *valstybē*. Šis vārds bija iekļauts Jurgā Šlapēja (Šlapelis, 1876–1941) 1907. gadā izdotajā svešu un nesaprotamu vārdu vārdnīcīnā *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis* (ievads parakstīts 1906. gada 2. februārī): “**Valstybē** – viešpatystē, karalystē”⁵⁹, tātad ar lasītājiem saprotamu vārdu *viešpatystē* skaidrots viņiem mazāk

zināmais *valstybē*. Arī valodniekam Kazimieram Būgam 1907. gadā ne īpaši patika *valstybē*, viņš kā labāku alternatīvu piedāvāja *viešpatija* ‘valstybē, gosudarstvo’ (jo *viešpats* – ‘gosudar’, valdonas)⁶⁰.

Arī Jons Jablonskis, lielākā lietuviešu valodas autoritāte, pirmo lietuviešu rakstu valodas normatīvo gramatiku autors, neslicās izvēlēties vārdu *valstybē*. Bet pēc Lielā Viļņas seima Višinskis kļuva par jaunā laikraksta *Lietuvos ūkininkas* redaktoru, un, kā pamanījis vēsturnieks Rimants Miknis (*Miknys*), pirmos divus

⁵⁹ Šlapelis 1907, 106. Sal. Dementavičius 2015, 128.

⁶⁰ Būga 1958, 113.

Secinājumi

numurus (pirmais – 1905. gada 1. [14.] decembrī, otrais – 15. [28.] decembrī) faktiski rediģēja P. Višinskis un J. Jablonskis, turklāt pēdējais rūpējās tikai par laikraksta valodu un stilu⁶¹. Višinskis un Jablonskis strādāja roku rokā. Radikālākais Višinskis izcēla un centās ieviest jaunu, neierastu, pat nesaprotamu vārdu *valstybė*, bet viņa mērenākais līdzstrādnieks Jablonskis vēl šaubījās, līdz tomēr, iespējams, 1905. gada decembrī beidzot piekāpās. Savukārt laikraksts *Vilniaus žinios* izteiktāk pārgāja pie vārda *valstybė*, sākot ar 1906. gada 21. februāra [6. marta] numuru. Šādam lūzumam bija jānotiek ar Jablonska piekrišanu. Tādējādi valodnieka Skardžius minējums, ka vārds *valstybė* ir Jablonska jaunvārds, nav apstiprinājies – Jablonskis ne tikvien nav šo vārdu radījis, viņš tam ir pat kādu laiku pretojies.

Valodniekiem īpaši neiebilstot, vārds *valstybė* ir nostiprinājies vispārējā lietuviešu valodas lietojumā. Šis vārds lietuviešiem ir ļoti parocīgs, no tā darināti daudzi atvasinājumi – *valstybinis* ‘valsts, valstisks’, *valstybiškas* ‘valstisks’, *valstybingumas* ‘valstiskums’. Turklāt lietuviešiem *valstybė* liekas savējais vārds: ne tikai tāpēc, ka tam ir šķietami lietuvisks piedēklis *-ybė*, bet arī semantiski tas it kā asociējas ar vārdiem *valdyti* ‘valdīt’, *valdžia* ‘vara’, *valdymas* ‘valdišana; pārvalde’. Un nav tik svarīgi, ka šādu asociāciju nevar īsti pamatot. Skardžius vienmēr uzsvēra šķietami netipisko vārda *valstybė* darināšanu, bet vienlaikus atkārtoti vārdu aizstāvēja: „esame ja [valstybė] įpratę vartoti ir todėl ji mums yra lietuviška” [esam to pieraduši lietot, un tāpēc tā mums ir lietuviska], „dabar jau turime tenkintis nors ir ne visai tinkama [...] *valstybe*” [tagad mums ir jāapmierinās kaut arī ar ne visai pareizo .. *valstybė*].⁶²

⁶¹ Miknys 1995, 58.

⁶² Skardžius 1998, 812.

VĒRES

Adolphi, H. (1685) *Vermehretes Lettifches Hand=Buch* [...]. Mitau : George Radetzky.

Ambrazas, S. (2000) *Daiktavardžių darybos raida, 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Arbuzovs, L. (1920) Latviešu tēvreizes senos tekstos. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 10, 357–362.

Augstkalns, A. (1930) Par vecajām tēvreizēm. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 1, 309–311.

Lietuviešu valodas tekstā vārds *valstybė* pirmo reizi fiksēts 1831.–1833. gadā Simona Daukanta darbā *Istorija žemaitiška* – formā *i walstibę Lotawū*.

Daukanta vārds *valstybė* ir lietuviešu valodas latvisms, t. i. – vārds, kas aizgūts no latviešu valodas. Daukants to pārņēma kā heruļu valodas vārdu no Lelevela. Forma *walstibe* pie Daukanta nonāca šādā ceļā: Hāzentēters (16. gs. pirmā puse) → Minsters (1550) → Lācijs (1557) → Lelevels (1808) → Daukants (1831–1833).

Pamudināt Daukantu pārņemt vārdu *valstybė* lietuviešu valodā varēja viņa darbs gubernatūrā Rīgā, kur viņš noteikti sastapās ar tekstiem, kuros bija lietots latviešu valodas vārdu savienojums *Kreewu(=) walstibas* (vsk. ģen.).

Pirmais piemirsto Daukanta vārdu *valstybė* lietoja Povils Višinskis 1905. gada 29. janvāra [11. februāra] laikraksta *Vilniaus žinios* rakstā *Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė*. 1905. gada laikā Višinskis pilnīgi pārgāja uz vārdu *valstybė* (atteicās no tolaik populāriem sinonīmiem *viešpatystė, valstija*). Otrais pēc Višinska 1905. gada martā–aprīlī Daukanta *valstybė* sāka lietot Augustins Janulaitis. Valodnieks Jons Jablonskis vārdu *valstybė* sāka pieņemt kā valodas faktu, domājams, pašās 1905. gada beigās.

1905. gada Krievijas revolūcija, karš ar Japānu, 1905. gada beigu Lielais Viļņas seims un 1906. gada pavasara Krievijas Valsts domes vēlēšanas bija tas politiskais konteksts, kurā ‘valsts’ jēdziens kļuva īpaši aktuāls, un sacensības par ērtāko vārdu tā apzīmēšanai lietuviešu valodā 1906. gadā uzvarēja vārds *valstybė* – laikraksts *Vilniaus žinios* uz to pārgāja, sākot ar 1906. gada 21. februāri [6. martu].

- Biezais, H. (1973) *Beiträge zur Lettischen Kultur- und Sprachgeschichte. Acta academiae aboensis, ser. A, 47 (2).* Åbo : Åbo akademi.
- Būga, K. (1958) *Rinkiniai raštai*, 1, sudarė Zigmąs Zinkevičius. Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- [Daukantas, S.] (1831–1834) *ISTORYJE ZEMAYTYSZKA*. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka: f. 1 – SD 2 (rokraksts, autografs).
- [Daukantas, S.] (1833) *DARUS Letuwiu er Ziamaitiu surasz S. TIEWELIS, u. z. [...] Metusy 1833*. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 1 – D 66 (rokraksts, noraksts).
- [Daukantas, S.] (1837) *PRASMA ŁOTINŪ KALBOS PARASZĘ K. W. MYLE*. Petrapilie : Ispausta pas K. Hintze.
- [Daukantas, S.] (1838) *ZODRODYS toie kningelieie essontiu žodiū, EPITOME. HISTORIAE SACRAE*. Petropoli.
- Daukantas, S. (1976) *Raštai*, 1, sudarė V[ytautas] Merkys, tekstą paruošė B[irutė] Vanagienė. Vilnius : Vaga.
- Daukantas, S. (1993–1996) *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, 1–3, parengė Giedrius Subačius. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996 (1852–1856).
- Dementavičius, J. (2013) *Ištariame valstybė*. Daukanto politinės minties štrichai. *Naujasis židinys–Aidai*, 4, 245–252.
- Dementavičius, J. (2015) *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas.
- Draviņš, K. (1952) Das Hasentötersche lettische Vaterunser. *Studi Baltici*, 9, 211–230.
- Draviņš, K. (1972) Latviešu 16. gs. rakstu pieminekļi attēlos. Izlase. *Archīvs*, 3 (2), 147–175.
- Elvers, C. (1748) *LIBER MEMORIALIS LETTICUS, Oder Lettifches Wörter=Buch [...]*. RIGA : bey Samuel Lorentz Frölich.
- Endzelins, J. (1951) *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
- Fraenkel, E. (1965) *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 2. Heidelberg : Carl Winter, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht.
- Fridenberga, A. (2012) Motivācijas attieksmes sufiksālajiem atvasinājumiem ar *-ība* Georga Manceļa darbos. *Baltu filologija*, 21 (2), 5–16.
- Fürecker, Ch. *Lettifches und Teutfches Wörterbuch zufahmen geschrieben und mit fleiß gefamlet Von Christopher Fürecker*. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, L. dr. b. 5361 (rokraksts, noraksts). Publicēts: Trevor G. Fennell, *Fürecker's dictionary: the first manuscript* (1997). Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Griškaitė, R. (2003) Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega. *Archivum Lithuanicum*, 5, 263–296.
- Grumadienė, L.; Žilinskienė, V. (1997) *Dažninis dabartinės lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka)*. Vilnius : Mokslo aidai.
- Kazakėnaitė, E. (2021) *Nepamet mums grėkus mūsų* jeb latviešu tēvreize 16. gs. pasaules aprakstos un tēvreižu krājumos. *Baltu filologija*, 30 (1/2), 4–25.
- Lange, J. (1777) *Vollständiges deutfchlettisches und lettifchdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief= und Curland aufgefertigt von Jacob Lange*. Mitau : J. Fr. Steffenhagen.
- Langius, J. (1685) *Lettifch=Deutsches LEXICON*. Universitätsbibliothek Heidelberg, Heid. Hs. 78 (rokraksts, autografs). Publicēts: Ernests Blese, *Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku* (1936). Rīga : Latvijas Universitāte.
- Latviešu valodas gramatika*. (2013) Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Lazius, W. (1557) *De gentium aliquot migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque, initiis (et) immutationibus ac dialectis*. Basel: Off. Oporiniana. Bayerische Staatsbibliothek München: 2 H. int. 67a.
- Lelewel, J. (1808) *Rzut oka na dawnosc Litewskich narodow i związki ich z Herulami*. W Wilnie : Józef Zawadzki. Vilniaus universiteto biblioteka: 24/Le165.
- Lietuvių kalbos žodynas* 18. (1997) *Vali–Vėsus*, tomą redagavo: Irena Ermantytė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Riturė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Zita Šimėnaitė, Vytautas Vitkauskas (vyr. redaktorius), Klementina Vosylytė. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Mancelius, G. (1638) *LETTUS, Das ift Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettifchen Sprache*. Riga : Gerhard Schröder.

- Miknys, R. (1995) *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 10. Vilnius : A. Varnas.
- Motieka, E. (1996) *Didysis Vilniaus seimas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 11. Vilnius : Saulabrolis.
- Münster, S. (1550) *Cofmographej oder beschreibung aller ländere, herfchafften, fürnemfien stetten, geschichten, gebreüche[n], hantierungen etc. ietz zum drittem mal trefflich jere durch Sebaftianum Munfтеру[m] gemeret vnd gebeffert*. Basel : H. Petri. Universitätsbibliothek Freiburg: J 4763, d.
- Pawehlefehchana Muhfu augfta fchehliga Keifera, Patwaldineka wiffas Kreewu walftibas etc. fluddinata zaur muhfū Widfemmes=Gubernements=waldifchanu. [Rihges=pillī, 11. September 1829.]. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, J. Misiņa nodaļa: Inv. 17622.
- Prātorius, M. (1731) Von den unterschiedlichen Mund=Arten der alten Preußen. *Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria*, Des 2. Bandes, Viertes Stück. Königsberg und Leipzig : Chriftoph Gottfried Eckart.
- Sawas Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka etc. etc. Pawehlefehchana is Widfemmes Gubbernementes Waldifchanas, wiffahm muifchahm un femneeku=draudfehms par sīņņu. Rihges Pillī 1827, 27. Majā. Latvijas Nacionālā bibliotēka: 4668 inv. 52–15298.
- Schirren, C. (1859) Das Vaterunser der Heruler, als Plagiat erwiesen. *Bullētin de la classe historique et philologique de l'académie Impériale de St. Pétersbourg*, 16, 131–139.
- Skardžius, P. (1998) *Rinkiniai raštai*, 3. *Bendrinės kalbos kultūra*, parengė Albertas Rosinas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skardžius, P. (1999) *Rinkiniai raštai*, 5. *Akcentologija, Bendrinės kalbos kultūra, publicistika*, parengė Albertas Rosinas. Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Smoczyński, W. (2023) *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone* (na prawach rękopisu). Pieejams: [http://rromanes.org/pub/alii/Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego.pdf](http://rromanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf) (20.06.2023.).
- Stender, G. F. (1789) *Lettijches Lexikon. In zween Theilen abgefaffet, und den Liebhabern der lettijchen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender*. Mitau : J. F. Steffenhagen.
- Subačius, G.; Vanags, P. (2016) Žodis *valstybė* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas. *Archivum Lithuanicum*, 18, 337–372.
- Subačius, G. (2018) *Simono Daukanto Rygos rašyba (1827–1834)*. Vilnius : Lietuvos istorijos institutas.
- Šlapelis, J. (1907) *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis. Skaitytojams palengvinimas*, sudarė Jurgis Šlapelis. Tilžė : E. Jagomasto spaustuvė.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas un wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka etc. etc. Pawehlefehchana no waldidamas Senaht=Teefas us Widfemmes Gubbernementes Waldifchanu, Tai 27. Now. 1825. Latvijas Nacionālā bibliotēka: 34 inv. 60982.
- Tahs Keiferifkas Gohdibas, wiffas Kreewu=Walftibas Patwaldineeka Pawehlefehchana, dohta no Widfemmes Gubbernementes Waldifchanas Rihges Eedfiwotajeem, Rihges Pillī 9. Juhli Mehn. 1826. Latvijas Nacionālā bibliotēka: L3 88.
- Višinskis, P. (1901–1906) Povila Višinska vēstules no 'Varpas' un 'Ūkininkas' redakcijas arhīva (1901.–1906. g.); Vilniaus universiteto bibliotēkas Rankraščių skyrius: f 1 – F 463 (rokraksti, autogrāfi).
- Višinskis, P. (1905) Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė. *Vilniaus žinios*, 1905 m. sausio 29 [vasario 11] d., 1.
- Višinskis, P. (1964) *Raštai*, surinko Adolfas Sprindis. Vilnius : Vaga.
- Zēvers, J. (1929) Vecas tēvreizis latviešu valodā. *Izglītības ministrijas mēnešraksts*, 12, 512–518.

Summary

The Lithuanian word *valstybė* 'state, polity' – a loanword borrowed in Riga from Latvian language by Simonas Daukantas

The Lithuanian word *valstybė* 'state, polity' was first registered in 1831–1833 in a Lithuanian text by Simonas Daukantas – *History of the Lithuanian Lowlands (Istoriye Zemaytyszka)* in Riga, Latvia.

Daukantas borrowed the word *valstybė* from Latvian. He believed he had appropriated the word from the Herulian language (not Latvian) via Joachim Lelewel's text. The word had reached Daukantas

in this sequence: Hasentöter (beginning of the sixteenth century) → Münster (1550) → Lazius (1557) → Lelewel (1808) → Daukantas (1831–1833).

Daukantas' work at the General Governor's office in Riga must have stimulated him to transfer *valstybė* into Lithuanian. Daukantas must have seen the printed texts containing the Latvian combination *Kreewu(=) walfības* 'of the Russian state' that were circulating in the office, which could have encouraged him to adapt it for his Lithuanian text.

One of the first to resurrect Daukantas' forgotten loanword *valstybė* was the writer, political activist Povilas Višinskis, in the January 29 [February 11], 1905 issue of the Lithuanian newspaper *Vilniaus žinios* ('Vilnius News') in the article "Kiek pinigų surenka ir išleidžia Rusų vyriausybė" (How Much Money the Russian Government Collects and Spends). Possibly, during the beginning and certainly by the middle of 1905 Višinskis fully switched to using the word *valstybė* and abandoned *viešpatystė* and *valstija*, which were popular synonyms at the time. After Višinskis, a member of the Lithuanian Social Democratic Party, Augustinas Janulaitis, used the word *valstybė* in March and April, 1905. At the very end of 1905 the linguist Jonas Jablonskis must have accepted the fact that *valstybė* had become the more widely used word.

The Russian revolution and the war with Japan in 1905, the Great Assembly of Vilnius at the end of 1905, and the State Parliament elections at the beginning of 1906 made the concept of 'state, polity' very frequent and relevant. In 1906, *valstybė* finally won the competition with its synonyms as the most correct way of expressing the concept. It was noteworthy that Višinskis (circa January 1905) and Janulaitis (circa April 1905) had selected this word, but the approval by Jablonskis (circa December 1905) could have been the most decisive factor for the subsequent wide spread of the word *valstybė*.

Keywords: Simonas Daukantas, Lithuanian *valstybė*, Latvian *valstība*, Wolfgang Lazius, Joachim Lelewel, Povilas Višinskis.

Redakcijā saņemts: 25.06.2023.